

БАБИНА Т.Г.,

кандидат філософських наук,
доцент, завідувач кафедри
гуманітарно-мистецьких дисциплін,
Факультет РІІТ

ЄРШОВА О.П.,

кандидат філологічних наук,
доцент, кафедра гуманітарно-
мистецьких дисциплін

НАТРОШВІЛІ С.Г.,

кандидат економічних наук, доцент,
декан, Факультет РІІТ,
Київський національний університет
технологій та дизайну,
м. Черкаси, Україна

ВПЛИВ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА СФЕРУ ВИЩОЇ ОСВІТИ: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ КОНТЕКСТ

Глобалізаційні процеси суттєво впливають на всіх суб'єктів ринку, вищі навчальні заклади зокрема. Вищі кардинально змінюють стратегію та управління, реагуючі на виклики часу. Проаналізований вплив інтеграційних процесів на сферу вищої освіти з урахуванням соціально-економічних факторів. Окреслені основні «сенситивні зони» формування ринку освітніх послуг з України.

Ключові слова: глобалізація, інтеграція, трансформаційні процеси, вища освіта, управління вищими навчальними закладами, ринок освітніх послуг.

Процессы глобализации оказывают существенное влияние на всех субъектов рынка, в том числе высшие учебные заведения. Реагируя на вызовы современности, они кардинально меняют стратегию управления. Проведен анализ воздействия интеграционных процессов на сферу высшего образования с учетом экономических факторов. Определены основные "проблемные зоны" формирования рынка образовательных услуг в Украине.

© БАБИНА Т.Г., ЄРШОВА О.П.,
НАТРОШВІЛІ С.Г., 2016

УДК 378.1:316.4.063.3(477)

Ключевые слова: глобализация, интеграция, трансформационные процессы, высшее образование, управление высшими учебными заведениями, рынок образовательных услуг.

The article focuses on the issue of globalization processes that have a substantial impact on all market actors, universities as well. The study considers the live context of the process in Ukraine and identifies social, economic and other world factors affecting higher education in this country. The vantage point is that globalization processes radically change university management strategy reacting to the new challenges of the time. The paper explores the world tendencies and traces how they are identified in national higher education. The key issues in forming the national market of educational services in Ukraine are identified. The wide context of integrating into the world educational services market is analyzed. The authors arrive at the conclusions that exposure to the world and European experience of modernizing higher education plus tackling some internal burning issues will facilitate the process of gradual transforming European economy into dynamic economy of knowledge.

Key words: globalization, integration, transformation processes, higher education, higher education management, educational services market.

Актуальність дослідження

Трансформаційні процеси в економіці України охоплюють усі суб'єкти ринку. Вищі навчальні заклади, які є суб'єктами ринку освітніх послуг, здійснюють певну економічну діяльність, надаючи освітні та супутні послуги. Економічна діяльність вищих навчальних закладів будується на основі принципів стратегічного управління, в процесі якого визначається місія діяльності закладу, розробляється стратегія та управління організацією для вдалої її реалізації.

Успішна діяльність вищих навчальних закладів залежить від багатьох чинників, економічних тощо. Вищі навчальні заклади є водночас соціальними інститутами, суб'єктами міжнародної взаємодії, економічними агентами та носіями національних традицій. Тому глобалізація світової соціально-економічної системи безпосередньо стосується і них.

Останнім часом у сфері вищої освіти України актуалізуються різнопланові ризики, як в зовнішньому, так і внутрішньому середовищі; посилюється конкуренція: проявляються різні атрибути конкурентної боротьби - демпінг,

реклама, «недружні атаки» та ін. Це пов'язано також і з тим, що виші змушені кардинально змінювати стратегію та управління вищими навчальними закладами під кутом інтеграційних процесів у сфері вищої освіти.

Вагомих результатів у дослідженні актуальних питань впливу інтеграційних процесів на сферу національної вищої освіти досягли вчені М.П.Денисенко (проблеми та перспективи розвитку вищої освіти в Україні), М.М.Карпенко (вища освіта в контексті загальноєвропейських тенденцій), Д.Г.Кучеренко (стратегії розвитку освітніх систем країн світу), В.І. Луговий (фінансово-економічне забезпечення інноваційної діяльності вищої школи), А.Марчук (вища школа в контексті глобалізації), В.М.Шейко (соціально-етичні проблеми вищої освіти) та ін.

Проте в сучасних умовах глобалізації ринку освітніх послуг, необхідністю переходу економіки на модель інноваційного розвитку, а також дефіцитністю бюджетного фінансування наявної мережі вищих навчальних закладів виникає потреба в проведенні розвідок, спрямованих на дослідження соціально-економічної компоненти інтеграційних впливів на розвиток вищої школи України

Постановка завдання

Метою дослідження є виявлення впливу соціально-економічної компоненти інтеграційних процесів на сферу вищої освіти, України зокрема.

Результати та їх обговорення

В сучасній трансформаційній економіці основними чинниками конкурентоспроможності усіх суб'єктів ринку стають знання, новітні технології та інновації. Усвідомлення цього стало основою для розвитку концепції про нову роль вищої освіти, метою якої стає підготовка фахівців з новітніми вміннями і навичками, здатними продукувати знання, адекватне сучасному економічному і освітньому європейському простору.

Вища школа як соціальний інститут [1, с.31], має інтернаціональну компоненту: протягом століть (в тій чи іншій мірі) існувала академічна та студентська мобільність, обмін досвідом та результатами наукових розвідок. В сучасному глобалізованому світі ці процеси значно поширилися і набули першорядного значення.

На думку сучасних дослідників [1, 2, 3] процеси глобалізації та інтернаціоналізації вищої освіти охоплюють такі етапи: 1). становлення та утвердження вищих навчальних закладів (університетів) як центрів духовного, культурного та наукового життя суспільства (з початку виникнення перших університетів і до XVIII ст.); 2). зростання процесу обміну знаннями між вищими навчальними закладами різних країн (друга половина XVIII ст. - середина XX ст.); 3). пожвавлення міжнародної мобільності викладачів та студентів, формування світового ринку освітніх послуг (середина XX ст. - початок 90-х рр. XX ст.); 4). «масифікація» вищої освіти; активне пожвавлення академічної та

студентської мобільності; уніфікація навчальних програм; стандартизація показників якості вищої освіти; розгортання програм дистанційного навчання (з початку 90-ті років ХХ ст.).

Останнє з необхідністю потребує вивчення, узагальнення і поширення результатів досвіду розробки і реалізації стратегій і новітніх управлінських рішень на рівні провідних вищих навчальних закладів різних країн світу [4].

Для країн-членів Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) характерним є розуміння вищів, як установ, що репрезентують наукову та освітню спільноту у національній і глобальній площині та продукують освітні послуги у конкурентному ринковому середовищі. Відтак, спостерігається концептуальна схожість національних політик країн-членів ОЕСР у сфері вищої освіти, з питання врахування інтересів вищих навчальних закладів, зокрема. [5]

Ключові тенденції глобалізованої економіки, потреби міжнародного ринку праці, інтернаціоналізація навчального процесу та освітньої діяльності вимагають стандартизації навчальних програм на наднаціональному рівні; відкриття доступу до інтернаціональних форм фінансування діяльності вищих навчальних закладів; підтримки високої якості освіти; поєднання навчальної та наукової діяльності, широкого впровадження освітніх інновацій [4, 5, 6].

Відповідаючи на виклики глобалізації, вищі навчальні заклади, щоб бути конкурентоспроможними, вимушені стандартизувати та уніфікувати власні навчальні програми; запроваджувати перевірені практикою світового досвіду та модернові освітні технології; упорядковувати у відповідності до міжнародних документів кваліфікаційні вимоги до фахівців; кардинально змінювати організацію наукових досліджень та навчально-методичної діяльності, враховуючи пріоритетність глобальних дослідницьких мереж та сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. [7, с 15].

При цьому потрібно пам'ятати, що вибір та реалізація стратегії вищого навчального закладу, що прагне до лідерства, зумовлений низкою і національних факторів. Важливу роль серед них відіграють соціально-економічні, політичні, демографічні, культурно-ментальні особливості країни, її природний, матеріальний та інтелектуальний потенціали,

Інтернаціоналізація у сфері вищої освіти вимагає і від національних вищих навчальних закладів активізації та урізноманітнення форм міжнародної діяльності. Вона покликана, з одного боку, відкрити доступ до світових інформаційних ресурсів з метою впровадження технологій світового рівня, а відтак - підтримки конкурентоспроможності національної економіки у світовому господарстві; з іншого-задовільнити потребу у кваліфікованих кадрах, не втрачаючи національної ідентичності в глобалізованому світі [8].

В результаті глобалізації вищої освіти формується світовий ринок освітніх послуг, що практично проявляється у збільшенні експорту/імпорту освітніх послуг, зростанні іноземних споживачів освітніх послуг, активізації міжнародної взаємодії вищих навчальних закладів. Світовими лідерами за показниками залучення іноземних студентів на навчання є США, Велика Британія, Австралія, Німеччина. Країни ОЕСР приймають на навчання понад 84% іноземних студентів [5]. Стрімко зростає кількість іноземних студентів у Китаї, Індії, Мексиці [2, с.90].

Реагуючи на виклики глобалізації вищої освіти, виші не лише залучають до навчання іноземних студентів, а й відкривають власні філії та відділення на території іноземних держав. Дане явище має як позитивні, так і негативні сторони. До позитиву можна віднести: можливість для потенційних студентів, знаходячись в рідній країні, здобути освіту в іноземному вищому навчальному закладі та реалізувати мрію про якісну освіту світового рівня; заощадження національних інвестиційних ресурсів, оскільки такі заклади функціонують за рахунок іноземного інвестора; посилення конкуренції на ринку освітніх послуг, а відтак - зростання конкурентоспроможності освітнього продукту. Негативним є: можливість поступової втрати національної ідентичності вищої освіти; ігнорування потреб внутрішнього ринку праці; витіснення національних вищих навчальних закладів із внутрішнього ринку освітніх послуг. [3, с.159].

В умовах інтернаціоналізації вищої освіти нового змістовного навантаження набуває поняття «якості освіти», оскільки реалії трансформаційної економіки настільки змінюють вимоги до випускників вишів, що роблять якість освіти ключовим показником результативності діяльності вищого навчального закладу. Особливо зазначимо, що поняття якості освіти у інтернаціональному контексті охоплює не тільки змістовну частину вищої освіти (яка проявляється у рівні компетентності випускника), але й її структурні та організаційні характеристики, ступінь задоволеності, рівень соціалізації та адаптації особистості до професійного середовища.

Якість освіти є необхідною компонентною умовою підтримки конкурентоспроможності вищих навчальних закладів у глобальному освітньому середовищі. Для покращення якості освітніх послуг виші намагаються долучитися до інтернаціоналістських тенденцій, а саме: збільшення кількості іноземних споживачів (студентів); міжнародна академічна та студентська мобільність, прагнення в цілому до високої ефективності міжнародної діяльності; здійснення спільних наукових, освітніх та культурних проектів з іноземними партнерами; орієнтація на реалізацію визнаних світових стандартів у сфері вищої освіти, як основної умови міжнародного визнання дипломів [9, с.30].

Одним із проявів глобалізації є створення регіональних/міждержавних

утворень та союзів, що мають на меті задоволення інтересів та прагнень країн-членів у глобалізованому світі. Оскільки Україна приєдналася до окремих інтеграційних та глобалізаційних процесів у сфері вищої освіти, які ініційовані в межах діяльності структур та органів ЄС, варто звернутися до його досвіду.

Посилення міграції робочої сили в межах ЄС призвели до розуміння необхідності інтеграції навчальних програм, гармонізації технологій діяльності вищих навчальних закладів різних країн. Вказане стало основою для розгортання у Європейському Союзі трьох взаємопов'язаних стратегічних ініціатив - Сорбонської декларації (1998 р.), Болонської декларації (1999 р.) та Лісабонської стратегії (2000 р.)

Сорбонська декларація передбачала підвищення міжнародної прозорості навчальних програм (курсів); узгодження циклів підготовки (навчання) та наближення до рамки кваліфікацій; реалізацію заходів із сприяння мобільності студентів, викладачів та наукових працівників; розроблення загальної системи ступенів - першого (ступінь бакалавра) та другого (ступінь магістра) циклів. «Болонський процес» спрямований на створення спільного європейського наукового і освітнього простору для підвищення конкурентоздатності європейської вищої школи (по суті мова йде про створення єдиного європейського простору вищої освіти). Пріоритетом Лісабонської стратегії є поступове перетворення європейської економіки у динамічну економіку знань.

Заходи, що спрямовані на реалізацію згаданих ініціатив, спрямовані на розвиток інтелектуального потенціалу європейських країн, його формування та використання задля стабільності економічного зростання, збільшення кількості нових робочих місць для висококваліфікованих працівників, а також забезпечення соціальної злагоди європейського суспільства.

На Конференції міністрів європейських країн в Празі (2001 р.) було визначено стратегію подальшого розвитку Болонського процесу, яка передбачала реалізацію низки завдань, серед яких: формування та сприяння реалізації програми «навчання впродовж життя»; залучення вищих навчальних закладів та студентів до міжнародних проектів; підвищення привабливості Європейського простору вищої освіти (ЄПВО).

На Берлінській конференції міністрів європейських країн (2003 р.) визначені пріоритети розвитку Європейського простору вищої освіти: забезпечення якості вищої освіти, у тому числі на інституційному, національному і європейському рівнях; початок практичного запровадження двоциклової системи підготовки; активізація взаємного визнання ступенів і періодів навчання (включаючи отримання студентами вищих навчальних закладів Додатку до диплома європейського зразка автоматично і безоплатно для усіх випускників з 2005 року); розробка та введення рамки кваліфікацій; запровадження докторського ступеня як третього циклу; сприяння тісному взаємозв'язку

освітніх та наукових установ.

В Бергені (2005 р.) міністрами визначено пріоритети розвитку Європейського простору вищої освіти: посилення соціального виміру і зняття перешкод для мобільності; розробка принципів, стандартів і рекомендацій із забезпечення якості; практичне запровадження національних рамок кваліфікацій, їхня імплементація у навчальний процес; присвоєння та визнання спільних ступенів; створення можливостей для здобуття «гнучкої» освіти, включаючи визнання попереднього навчання.

На конференції міністрів європейських країн в Лондоні (2007 р.) ухвалено рішення про створення Європейського реєстру із забезпечення якості (EQAR) відповідно до стандартів і рекомендацій Європейської асоціації із забезпечення якості (ENQA), а також визначено подальші пріоритети розвитку Європейського простору вищої освіти: створення реєстру національних агентцій із забезпечення якості освіти; формування та реалізація стратегій покращення вищої освіти у глобальному вимірі; розроблення та реалізація національних планів дій із сприяння соціальному виміру [2, с.46].

Приєднання України до «Болонського процесу» (2005 р.) та до Європейського реєстру забезпечення якості вищої освіти (2008 р.) стало важливим кроком на шляху реалізації стратегії входження України в європейський інтелектуальний простір у сфері вищої освіти; дало можливість здійснити у сфері вищої освіти прогресивні структурні трансформації за узгодженою системою критеріїв, стандартів і характеристик.

Враховуючи стан вітчизняної системи вищої освіти, першорядними напрямками процесу «болонізації» має стати лібералізація вищої освіти як соціального феномену, підвищення автономії вищих навчальних закладів, посилення ролі студента як повноправного суб'єкта навчально-виховного процесу, активізація наукових досліджень у вищій школі.

Підкреслимо, що «Болонський процес» не передбачає формування повністю ідентичних систем вищої освіти у різних країнах, він призначений лише для зміцнення взаємозв'язків та покращення взаєморозуміння між системами різних країн.

Досягненням «Болонського процесу» є створення у кожній із країн-учасниць належних умов для порівняння та оцінювання переваг та недоліків національної системи вищої освіти з огляду на світові тенденції. Вказане дає можливість зрозуміти унікальність вищої освіти як особливої сфери суспільної діяльності, а також визначити шляхи для подальшого зміцнення її потенціалу з огляду на реальні та потенційні ризики.

Україна уклала численні міжурядові міжнародні угоди про взаємне визнання документів про освіту, наукові ступені і вчені звання. Вищі навчальні заклади знаходять в цьому процесі нові можливості, у першу чергу, в

частині запровадження так званих «подвійних програм», що передбачають можливість вивчення найбільш успішними студентами частини дисциплін у одному виші, а частини - у іншому, а у подальшому - право на отримання двох дипломів цих закладів. Нині «подвійні програми» запроваджено лише у небагатьох вищих навчальних закладах, проте цей процес поширюється.

Необхідною умовою інтеграції системи вищої освіти у Європейський освітній простір стало запровадження Європейської кредитно-модульної системи (ECTS). Відповідно до рішення Міністерства освіти і науки України її ввели у 2006-2007 навчальному році у всіх вищих навчальних закладах України III-IV рівнів акредитації. Процес імплементації даної системи відбувався неоднозначно, несистемно і з багатьма суперечностями: ще й. до сьогодні навантаження професорсько-викладацького складу та навчально-допоміжного персоналу не приведені до Болонських стандартів.

Важливим аспектом запровадження «Болонського процесу» є підтримка високої академічної мобільності. Сьогодні в Україні спостерігається тенденція до збільшення внутрішньої національної мобільності, що стало закономірним наслідком спрощення переведення студентів з одного вищого навчального закладу до іншого за рахунок трансферу та накопичення кредитів ECTS. Розширенню цього процесу до міжнародного заважає низка перешкод, серед яких першорядними є: невизначеність перспектив та принципів взаємин України та ЄС на політичному рівні; незавершеність адаптації національного законодавства (у тому числі про освіту) до стандартів європейського права; існування неузгодженостей в питанні міграційного регулювання та контролю.

Важливою умовою підвищення якості національної вищої освіти є посилення відповідальності вищих навчальних закладів за результати своєї діяльності на основі розширення демократичних засад функціонування та поглиблення університетської автономії.

Кінець XX - початок XXI століття позначився тенденцією «масифікації» вищої освіти - стрімкому збільшенні студентів, які прагнуть здобути освіту у вищих навчальних закладах. У багатьох країнах ОЕСР це дозволило привести у відповідність потреби ринку праці в освічених фахівцях [150]. Менш розвинені країни ж стикнулися з низкою негативних наслідків «масифікації» вищої освіти, серед яких: 1). «перевиробництво» фахівців «модних» спеціальностей, які є престижними з точки зору пересічних громадян (юристи, економісти, психологи та ін.); 2). небажання багатьох випускників працювати за фахом, через недостатній рівень оплати праці тощо; 3). різке зниження якості освіти, що обумовлено (наприклад, в Україні): великою кількістю ВНЗ різних форм власності, для яких студент виступає лише джерелом коштів; неадаптованістю науково-педагогічних працівників до вимог інтегрованого освітнього простору; відсутністю належного фінансування інвестиційно-інноваційної

та наукової діяльності.

Важливою проблемою національних систем професійної освіти в різних країнах є підтримка доступності навчання (освіти). Доступність освіти в сучасних соціально-економічних умовах розглядається у двох аспектах: як фізична, можливість вступити до вищого навчального закладу на прийнятних умовах, так і як перспектива здобуття якісної освіти європейського/світового рівня.

У країнах ОЕСР проблема доступності освіти розглядається, в першу чергу, в контексті підтримки можливості здобувати освіту серед соціально вразливих верств населення. Для таких верств населення доступність освіти пов'язана не стільки з фінансовими, скільки з іншими факторами: фізичні обмеження (для інвалідів - візочників), недостатнім знанням мови (для національних меншин), несприятливим соціальним середовищем. Проблема фінансування навчання, як правило, розглядається як другорядна [5].

На тлі пролонгованої фінансової кризи і зниження економічної спроможності населення питання забезпечення рівного доступу до вищої освіти в Україні стрімко переходить в фінансову площину. Принцип створення рівних можливостей для здобуття якісної вищої освіти все більше набуває статусу гасла в межах зменшення кількості місць на навчання за кошти державного замовлення і збільшення кількості приватних навчальних закладів та контрактної форми навчання. Багатьом студентам доводиться працювати, щоб оплатити своє навчання, переводитися на заочну форму, брати академічну відпустку або навіть відмовлятися від отримання вищої освіти.

Зниження державних потенцій забезпечити належне фінансування освіти, зростання перепон на шляху отримання якісної вищої освіти в Україні спричиняють загострення проблеми «витоку мізків» («brain-drain»): все більше молодих людей шукають якісну освіту і гідну оплату праці за межами країни.

Європейські країни, які в свій час зіткнулися з проблемами на кшталт означених вище, визначили одним з пріоритетних напрямів їх рішення модернізацію вищої освіти. Розуміння вищої освіти як основи динамічного економічного зростання та соціального розвитку суспільства, фактору благополуччя громадян і необхідної умови формування інноваційної економіки, дозволить Україні «зняти» існуючі суперечності та поступово долучитися до процесу формування економіки знань.

Висновки

В сучасній трансформаційній економіці основними чинниками конкурентоспроможності усіх суб'єктів ринку стають знання, новітні технології та інновації. Концепція про нову роль вищої освіти з необхідністю потребує вивчення, узагальнення і поширення результатів досвіду розробки та реалізації стратегій і новітніх управлінських рішень на рівні провідних вищих

навчальних закладів різних країн світу.

Щоб бути конкурентоспроможними, вищі навчальні заклади, вимушені стандартизувати та уніфікувати навчальні програми; запроваджувати перевірені практикою світового досвіду та модернові освітні технології; упорядковувати у відповідності до міжнародних документів кваліфікаційні вимоги до фахівців; кардинально змінювати організацію наукових досліджень та навчально-методичної діяльності, враховуючи пріоритетність глобальних дослідницьких мереж та сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

В результаті глобалізації вищої освіти формується світовий ринок освітніх послуг, в якому якість освіти стає основним показником результативності діяльності вищого навчального закладу. Цей процес у Європейському Союзі знайшов відображення у Сорбонській, Болонській деклараціях, Лісабонській стратегії та у рішеннях наступних конференцій міністрів європейських країн.

Важливим кроком на шляху реалізації стратегії входження України в європейський інтелектуальний простір стало її приєднання до європейських стратегічних ініціатив у сфері вищої освіти. Це дало можливість здійснити прогресивні структурні трансформації за узгодженою системою критеріїв, стандартів і характеристик, таких як: запровадження ECTS, підтримка академічної мобільності, посилення відповідальності вищих навчальних закладів за результати своєї діяльності на основі розширення демократичних засад функціонування та поглиблення університетської автономії.

Засвоєння світового та європейського досвіду модернізації вищої освіти, подолання низки соціально-економічних, політичних, демографічних, культурно-ментальних та ін. суперечностей, з якими Україна зіткнулася в процесі виходу на світовий ринок освітніх послуг, дозволить їй, як країні з високим інтелектуальним потенціалом, долучитися до процесу поступового перетворення європейської економіки у динамічну економіку знань.

Список використаних джерел:

1. Шейко В.М. Вища освіта в країнах Заходу, соціальні та етичні аспекти / В.М.Шейко. - Х.: ХДАК, 1999. - 152 с
2. Sheiko V.M. (1999).Vyshcha osvita v krajinah Zahodu: socialny ta etychny aspekty.Kharkiv: KhDAK
3. Кучеренко Д.Г. Стратегії розвитку освітніх систем країн світу [монографія] / Д.Г.Кучеренко, О.В.Мартинюк. - К.: ІПК ДСЗУ, 2011. - 312 с
4. Kucherenko D.G. (2011).Strategiji rozvytku osvitnih system krajin svitu. Kyiv: IPK DZSU
5. Денисенко М.П. Вища освіта в Україні і за кордоном. Проблеми і перспективи / М.П.Денисенко // Вісник КНУТД. - 2012. - № 4. - С 157-166.
6. Denysenko , M.P. ,(2012), "Vyshcha osvita v Ukraini I za kordonom.

- Problemy i perspektivy", Vysnyk KNUTD, (4), pp. 157-166.
7. Марчук А. Глобалізація та її вплив на розвиток вищої освіти / А.Марчук [електронний ресурс]. - Режим доступу: [http:// archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pippo/2011_1/Marchuk.htm](http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pippo/2011_1/Marchuk.htm).
 8. Marchuk A. Hlobaiizatsija ta jї vpiyv na rozvytok vyshchoji osvity - [http:// archive.nbuv.gov.ua/porial/Soc_6um/Pippo/2011_1/Marchuk.htm](http://archive.nbuv.gov.ua/porial/Soc_6um/Pippo/2011_1/Marchuk.htm).
 9. Финансирование высших учебных заведений и предоставление образовательных трансфертов в странах ОЗГР / И.Н. Молчанов / [Электронный ресурс] - Режим доступу: http://finis.rsue.ru/2000_IMi/vuz_oesr.htm.
 10. Finansirovanije vysshyh uchebnyh zavedenij I predostavienije obrazovatelnyh transferov v stranah OESR (Molchanov i.N.): http://finis.rsue.ru/2000_N1/vuz_oesr.htm.
 11. Карпенко М.М. Пріоритети розвитку вищої освіти в Україні в руслі загальноєвропейських тенденцій/ М.М.Карпенко // Стратегічна панорама. - 2004. -№ 3. - С 165-168.
 12. Karpenko, M.M., (2004) , "Priorytety rozvytku vyshchoji osvity v Ukraini v rusli zahalnojevropejskyh tendentsij", Strategichna panorama,3, pp. 165-168
 13. Луговий В.і. Фінансово-економічне забезпечення дослідницько-інноваційної діяльності вітчизняної та світової вищої освіти: порівняльний аналіз / В.І.Луговий, Ж.В.Таланова // Вісник КНУТД. - 2012. - № 4.-С 13-22.
 14. Luhovyj ,V.I., (2012), "Finansovo-ekonomichne zabezpechennja dosltdnytsko-innovatsijnoji dijalnosti vitchyznyanoji ta svitovoji vyshcjhoji osvity: ponvnyalny analiz ", Vysnyk KNUTD, 4, pp. 13-22
 15. Concrete Future Objectives of Education Systems., <http://europa.eu/int/scadplus/leg/en/ch>
 16. Корсак К.В. Світова вища освіта: порівняння і визнання закордонних кваліфікацій і дипломів / К.В.Корсак / за ред. проф. Г.В. Щокіна. - К.: МАУП-МКА, 1997.-208 с
 17. Korsak K.V. (1997), Svitova vyshcha osvita: porivnyannya I vyznannya zakordonnyh kvalifikatsij I diplomiv, Kyiv: MAUP-MKA, 208p.